

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ МЕТАЛЕВИХ ШКЕЛ КЛАСІВ МЕТАЛ – МЕТАЛ ТА МЕТАЛ – МЕТАЛОЇД ДЛЯ ПОТРЕБ ТЕРМОМЕТРІЇ

Богдан Стадник, Пилип Скоропад, Юрій Наконечний, Віталій Михайлов

Національний університет “Львівська політехніка”, Україна

1. Постановка проблеми та недоліки. Відомо [1], що металеві аморфні стопи є структурно метастабільними, причому ця метастабільність є функцією багатьох технологічних чинників, притаманних їх виготовленню, так і низки експлуатаційних чинників використання цього самого металевих скла, як конструктивного або чутливого елемента. Тому важливим є встановлення критеріїв оптимізації підходів до: а) розробки нового скла; б) вибору вже наявного металевих скла. Особливо це стосується питання підбору металевих скла, з метою застосування його при температурах, що перевищують 300 К, зокрема, в первинних термодетерміювачах електричного опору та термо-е.р.с.

2. Мета роботи - дослідження термічної стабільності та чинників, що мають на неї вплив, метастабільних аморфних стопів з ціллю отримання оптимальних для експлуатації термометричних матеріалів на їх основі .

3. Дослідження основних характеристик металевих шкел.

Чинники, що впливають на формування та стабільність структури аморфного стану в металевих шкел можна згрупувати так: термодинамічні, кінетичні та фізикохімічні. Останні є найменш вивченими, проте, найбільш інформативними з огляду застосування в електротермометрії.

3.1. Дослідження термічної стабільності. Аналізуючи наявні літературні джерела, зокрема [2] можна дійти висновку, що структурна стабільність та властивості металевих шкел залежать від властивостей компонентів, які входять до їх складу. Враховуючи загальновідому емпіричну залежність $T_K/T_T=0.4 \dots 0.6$, можна дійти висновку, що найбільш стабільними аморфними системами будуть ті, що базуються на використанні металів з високою температурою топлення. Проте, це не зовсім відповідає дійсності. Як свідчать результати проведених досліджень, саме значення відношення середнього значення температури переходу в кристалічний стан T_K та температури топлення T_T металевих шкел не є сталим, а як виявилось, має тенденцію до зростання в околі середньої частини діаграми стану. Згідно з [2] це викликано утворенням на цій ділянці інтерметалевих сполук зі складнопакетованими кристалічними структурами.

Оскільки температура початку переходу металевих шкел в кристалічний стан (T_K) є досить важливою характеристикою, то, на наш погляд, для оцінки їх термічної стабільності більш доцільно скористатися загальновідомою емпіричною залежністю, яка пов'язує температуру T_K з концентраційною залежністю ентальпії утворення пор вакансійного типу ΔH_C [кДж/моль]: $T_K \approx (7\dots 8)\Delta H_C$. Виходячи з аналізу цієї залежності, можна дійти висновку, що внаслідок структурної релаксації досліджуваних матеріалів їх температура початку переходу в кристалічний стан може суттєво змінюватися.

Аналогічно, як температура початку переходу в кристалічний стан, так і температура шклотворення $T_{ш}$ може служити мірою термічної стабільності металевих шкел. Так, для переважної більшості металевих аморфних систем справджується, що $T_{ш}/T \geq 0.45$, а це дає змогу отримувати аморфну структуру матеріалів що гартуються при швидкостях, які не перевищують 10^6 К/с. Отже, чим вища температура шклотворення та нижча температура топлення – тим стабільніший аморфний стан.

3.2. Аналіз моделі термічної стабільності аморфного стану. Головним чином, моделі термічної стабільності аморфного стану базуються на припущенні, що швидкість переходу в кристалічний стан, яка визначається дифузійними процесами, пропорційна величині, оберненій в'язкості. Так, в теорії ентропійної в'язкості, залежність зміни в'язкості від температури визначається наступним чином:

$$\eta = C \exp(\Delta E/ST), \quad (1)$$

де C – стала; ΔE – енергія активації в'язкого протікання; S – конфігураційна ентропія.

У твердому стані при T_K ентропія практично не змінюється, а кристалізація аморфного стопу, як відомо, настає в момент досягнення критичного значення в'язкості, що становить $\approx 10^{12}$ Па·с. Отже, за умови підвищення в'язкості розтопу, зростає, відповідно, температура шклотворення, а як наслідок – зростає температура переходу в кристалічний стан металевих скла.

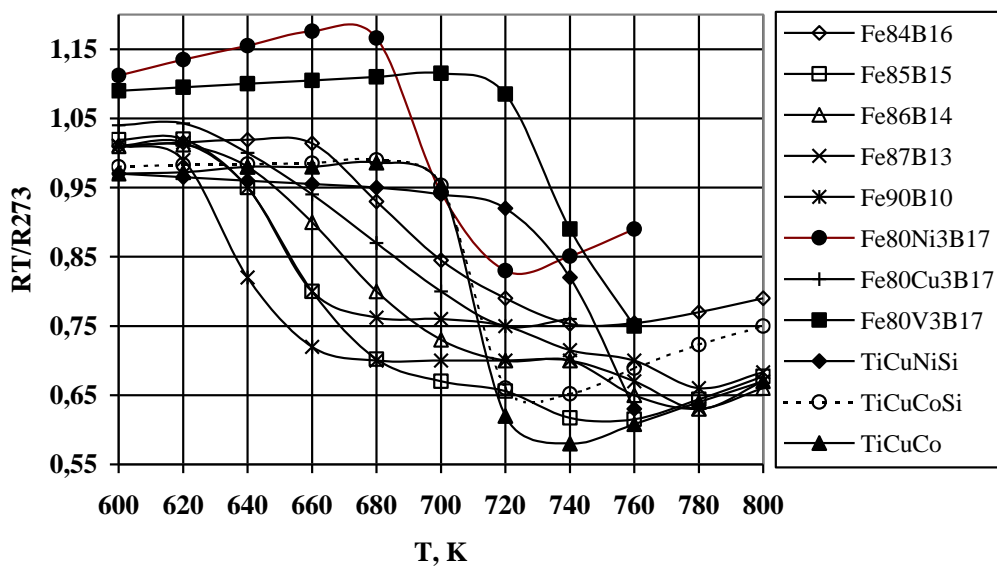

Рис. 1. Типові температурні залежності приведенного електроопору досліджуваних матеріалів

З метою визначення значення температури фазового переходу T_{ϕ} досліджуваних металевих шкел, скористаємося температурними залежностями їх приведенного електроопору при швидкості нагріву 20 К/с, представленими на рис. 1. Враховуючи швидкість кристалізації V_K ($V_K = \Delta(R_T/R_{273K})/\Delta T$), температурою фазового переходу вважатимемо точку, в якій швидкість кристалізації – максимальна. Результати проведених досліджень для типових матеріалів приведено в табл. 1.

Таблиця 1

Температури топлення, шклотворення, фазових переходів і швидкість кристалізації в них для деяких типових металевих шкел класів метал – метал та метал – металоїд

Склад стопу	T_T , К	$T_{ш}$, К	T_{ϕ} , К	V_K , К ⁻¹
Fe ₈₄ B ₁₆	1888	882	660	-0.00223
Fe ₈₅ B ₁₅	1883	879	635 750	-8.279 -6.064
Fe ₈₆ B ₁₄	1878	877	630 775	-0.0016 -0.0010
Fe ₈₇ B ₁₃	1873	875	620 775	-0.0015 -0.0021
Fe ₉₀ B ₁₀	1859	868	610 780	-0.001 -1.63·10 ⁻⁶
Fe ₈₀ Ni ₃ B ₁₇	1891	883	680	-0.0058
Fe ₈₀ Cu ₃ B ₁₇	1880	878	623 717	-0.0022 -0.0035
Fe ₈₀ V ₃ B ₁₇	1904	889	720	-0.0056
Ti-Cu-Ni-Si	1677	883	720	-0.00297
Ti-Cu-Co-Si	1687	788	710	-0.015
Ti-Cu-Co	1674	782	700	-0.0093

3.3. Методика дослідження кінетики кристалізації металевих шкел методом вивчення змін їх електричного опору. Отримані в роботі результати досліджень свідчать про те, що немає однозначної залежності між схильністю стопів до переходу в аморфний стан та їх відпирністю проти кристалізації. Більш вірогідно, що відпирність кристалізації досліджуваних матеріалів зростає з швидкістю їх гартування.

Для вивчення кінетики кристалізації металевих аморфних стопів застосовували метод електроопору. З цією метою проводилися серії ізотермічних відпалів зразків при різних значеннях температури з фіксацією динаміки зміни їх опору. Аналіз процесу проводили, виходячи з модифікованого рівняння Аврамі:

$$\log \left[\ln \left(1 - \frac{R_A - R(t)}{R_A - R_K} \right)^{-1} \right] = n \left[\log \left(\tau_0 \exp \left(\frac{-E_K}{kT} \right) \right)^{-1} + \log t \right], \quad (2)$$

де R_A – початковий електроопір зразка в аморфному стані, Ом; $R(t)$ – електроопір зразка в момент часу t , Ом; R_K – кінцевий електроопір зразка в кристалічному стані, Ом; n – чинник, що визначається характером зародження та росту кристалів; τ_0 – частотний чинник, с; E_K – енергія активації процесу кристалізації, еВ; k – стала Больцмана, еВ/К.

З метою визначення термічної стабільності металевих шкел в функції впливу температури і часу експлуатації, їх піддавали перманентному ізотермічному відпалові при температурі T_e , що складає $0.75T_{ш}$ протягом часу t_e , котрий набагато перевищує час кристалізації t_k , який визначають в процесі дослідження динаміки кристалізації.

3.4. Оцінювання тривалості перебування металевих шкел в аморфному стані. Аналізуючи результати цих досліджень та результати кінетики кристалізації для металевих аморфних стопів класів метал – метал та метал – металоїд встановлено наступне. Запропоновані нами у праці [3] такі характеристичні параметри, як температурна експозиція $B=(0.75T_{ш}t_e)$, котра визначає початок кристалізаційних процесів в досліджуваних зразках, і час кристалізації t_k - доцільно застосовувати для оцінювання імовірного часу їх напрацювання t_{ik} (без небезпеки розвитку кристалізації), причому залежно від температури експлуатації T_e . Як наслідок, отримано емпіричну залежність шуканих величин, яка добре узгоджується з експериментальними даними:

$$t_{ik} = A \sqrt{\frac{B t_k}{T_e}}, \quad (3)$$

де A – чинник, значення якого коливається в межах 600 ... 800 і залежить від індивідуальних особливостей досліджуваного зразка.

На рис. 2 приведено залежність t_{ik} для металевих шкел сімейства **Ti-Cu-Ni-Si** від температури експлуатації.

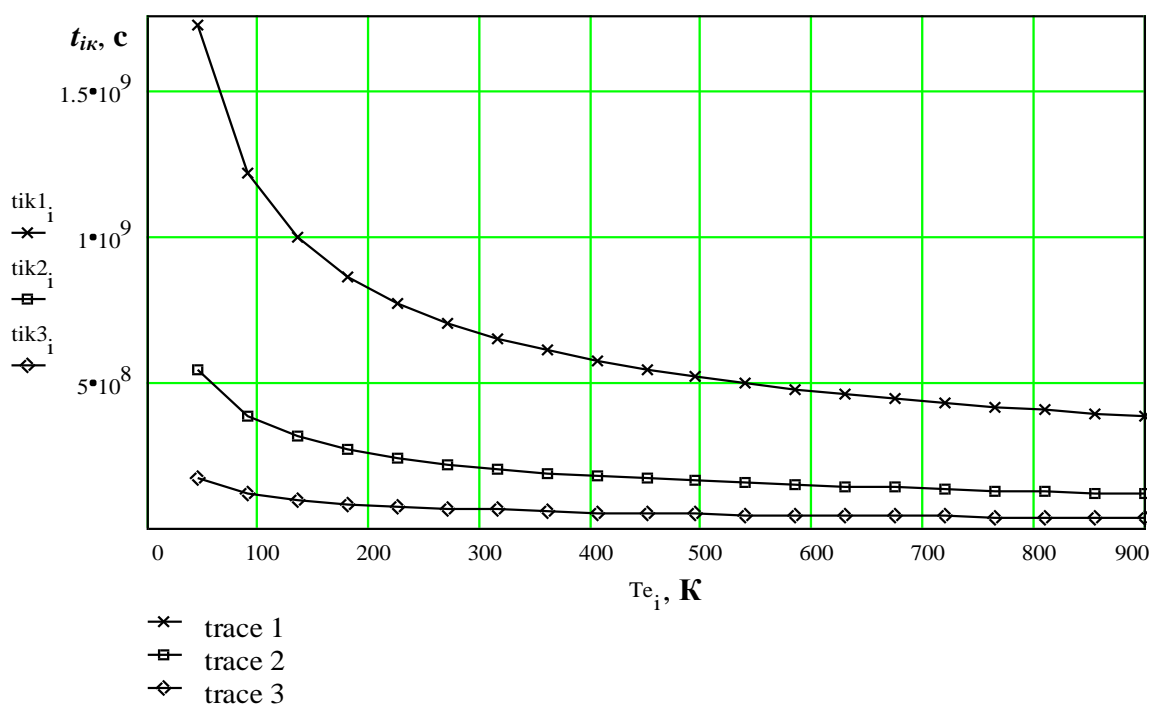

Рис. 2. Залежність t_{ik} металевих шкел сімейства **Ti-Cu-Ni-Si** від температури експлуатації та динаміки процесу кристалізації (крива –1 для $t_k=1000$ с; крива –2 для $t_k=100$ с; крива –3 для $t_k=10$ с)

4. Висновки.

Результати проведених досліджень свідчать, що металеві шкла можуть тривалий час знаходитись в аморфному метастабільному стані. Зокрема, наприклад, для стопів системи **Ti-Cu-Ni-Si** (рис. 2) при $T_e=100$ К цей час перевищує 50 років, а при $T_e=600$ К – 20 років), підлягаючи дії зазначеної температури. Враховуючи виняткову стабільність у часі їх електричних характеристик (зміна значення електричного опору становить 10^{-9} за рік), це свідчить про ефективність їх застосування в електротермометрії, як матеріалів для виготовлення сенсорів термоперетворювачів.

Список літератури

1. M. A. B. Mendesa, C. Sh. Kiminami, W. J. B. Filho, C. Bolfarini, M. F. de Oliveira, M. J. Kaufman. Crystallization Behavior of Amorphous $Ti_{51.1}Cu_{38.9}Ni_{10.0}$ Alloy. Materials Research. 2015; 18(Suppl 2): pp. 104-108. DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/1516-1439.343014>.
2. Theory of Alloy Phase Formation / R. Wang / Ed. L.H. Bennet. - Met. Soc. AIME, 1980. – P. 472 – 475.
3. Стадник Б.І., Скоропад П.І., Яцишин С.П. Критерії оцінки температурної стабільності термоелектродів з металевих шкел // Термоелектрика. – 2002. - №3. – С. 77 – 81.

4. W. L. Johnson Fundamental Aspects of Bulk Metallic Glass Formation in Multicomponent Alloys, pp. 35- 50, Materials Science Forum (Volumes 225-227). Editor R. Schulz, July 1996, Trans. Tech. Publ., Switzerland
<https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/MSF.225-227.35>